

Sandra MARKOVIĆ*, sandramar@t-com.me

ČASOPIS NAŠA ŽENA IZ 1944. GODINE KAO ISTORIJSKI IZVOR

ABSTRACT: *One of the most important types of archival material kept in the State Archives and Archives Departments are certainly magazines. In the depots of the Archive Department for the History of the Labor Movement in Podgorica, are kept the magazines that talk about the history of Montenegro, and some of them at the same time bear witness to the life of women and their struggle during the Second World War. One such magazine was printed during that war under the name Naša žena - Newspaper of the Anti-Fascist Front of Women of Montenegro.*

The press as a historical record of past times includes various types of data and illustrations that are an invaluable source of information about life in Montenegro. With the use of photographs and archival material-documents, newspaper articles are the best complement to creating a multidimensional picture of historical events and contribute to the clarification of facts. For these reasons, the magazine Naša žena is of great importance, because historical sources and archival materials that talk about women and their lives are quite rare. In order to protect the historical traces contained in it, the magazine should be digitized as soon as possible.

KEYWORDS: *Naša žena (Our Woman) magazine, Second World War, Montenegro*

U depoima Državnog arhiva, Arhivskog odsjeka za istoriju radničkog pokreta, čuvaju se i časopisi štampani za vrijeme Drugog svjetskog rata. Bogatstvo i važnost časopisa se ogleda i u fotografijama i ilustracijama koje opisuju istorijski kontekst. Štampani mediji su jedan od najvažnijih izvora za izučavanje istorije i utvrđivanje zvaničnih stavova politika vođenih u to

Autorka je arhivista, dipl. pravnik, Državni arhiv Crne Gore, trener-predavač pri Upravi za ljudske resurse za oblast kancelarijsko i arhivsko poslovanje

vrijeme. Štampani mediji ratne provenijencije dobijaju na važnosti zbog rijetkosti časopisa i malobrojnih sačuvanih primjeraka, ali i zbog specifičnih uslova u kojima su štampani.

Otpor okupatorima tokom 1941. godine u Crnoj Gori je „primjer narodnog jedinstva“¹. Ono što se desilo nakon toga dovelo je do intenzivne borbe za slobodu, za koju je Crna Gora, kao i uvijek, platila veliku cijenu. Ipak, mračne sjenke Drugog svjetskog rata, pored velikih razaranja, gubitka života i izgubljenih godina za razvoj privrede, industrije, kulture, arhitekture, obrazovanja i umjetnosti, otvorile su i jedno novo poglavlje u borbi žena na teritoriji Crne Gore za svoja prava. Imajući u vidu navedeno, iako je o Drugom svjetskom ratu pisano mnogo, ipak je važno da podsjetimo na istorijski kontekst koji je stvorio i njegove posledice po žensku populaciju. Prepoznaju se elementi vjekovne tradicije i patriotizma kao ram koji je uticao na žene da pristupe pokretu otpora od samog početka. Tu su i nove ograničavajuće okolnosti sveopšteg prijetjećeg uništenja, koje je uticalo na nametanje novih potrebnih promjena. Afirmacija uloge žena tokom rata je realizovana tek tokom socijalizma, u fazi osnivanja institucija. Decenijama nakon završetka Drugog svjetskog rata, brojne ustanove i obrazovne institucije nazivane su imenima istaknutih žena.² Proces afirmacije žena je trajao dugo i zahtijevao je žrtve.

U razmatranju navedenih tema, autori navode da se uključivanje žene u borbu „nije desilo slučajno“³. U tom kontekstu je potrebno razmotriti sve aspekte zbog kojih je bilo važno da se žene uključe u borbu-rat. Periodu uključivanja u borbu je prethodilo doba u kome su žene živjele pod velom nevidljivosti u političkom životu.⁴ Potrebno je razumjeti i opšti kontekst tradicionalnog i konzervativnog društva, kakvo je bilo društvo u Crnoj Gori. U datim okolnostima, žena je bila dio porodice i njena uloga se u tome i iscrpljivala, ali je sveopšti rat nametnuo potrebu odbrane te iste porodice. Učešće u borbi je dalje otvorilo vrata uključivanju žena u rad i zanimanja ranije rezervisana samo za muškarce, te participaciji u raznim oblastima nakon rata i učešću u obnovi zemlje i njenoj izgradnji. Sve navedeno se dešavalo u sjeni činjenice da je veliki broj žena bio dio KPJ, a nakon rata i osnivanja Komunističke partije Crne Gore i njen dio. U opisanom kontekstu se odvijala

¹ Vukota Vukotić, *Ilegalni rad KPJ u Nikšićkom Srezu uoči trinaestojulskog ustanka 1941. godine*, Istorijski zapisi, XCV, br 1-2/2022. Podgorica, 2022, str. 143–144.

² Tako su dječiji vrtići u Podgorici dobili imena Đina Vrbica, Jelena Četković, Ljubica Popović, a Muzička škola je dobila ime Vasa Pavić. Navedene žene su bile borci, pripadnice SKOJ-a, članice Komunističke partije i učesnice Trinaestojulskog ustanka.

³ Nikolić Milica, *Ženska strana narodnooslobodilačke borbe u Crnoj Gori*, Istorijski zapisi, godina XCV, 1-2/2022, STR 269-282; <https://istorijskizapisi.me/wp-content/uploads/2022/04/21-M-Nikolic-269-282.pdf>

⁴ *Isto*, Nikolić Milica, str. 271.

višeslojna transformacija uloge, položaja žena i njihovog učešća u svim važnim procesima u društvu. Mora se naglasiti da je navedeno ipak bila opšta tendencija u većem dijelu svijeta. Tako se hvatao korak sa planetarnim promjenama i u dijelu promjene svijesti o poziciji žena. Na taj način je žena u Crnoj Gori izašla iz sjenke i zakoračila na podijum donosioca političkih odluka. Žene su dobile priliku da odlučuju o: sebi i svom statusu i aktuelnim politikama. Slijedi prikaz kako je neposredno u praksi, prema navodima iz časopisa „Naša žena“, tekao taj proces.

Sl. 1. Ilustracija iz časopisa *Naša žena* br. 3, novembar 1944. godine, strana 12. DACG, AOIRP, E-32/1944⁵

Najprije je bilo potrebno promijeniti svijest o ulozi i pravima žene, a taj proces je usmjeren na dvije ciljne grupe: opštu populaciju i žene. Kako je edukacija realizovana u toku rata sporadično, štampani mediji su pored žive riječi bili osnovni izvori informacija. Naravno, Komunistička partija Jugoslavije je intenzivirala svoje aktivnosti na teritoriji Crne Gore i nastojala da:

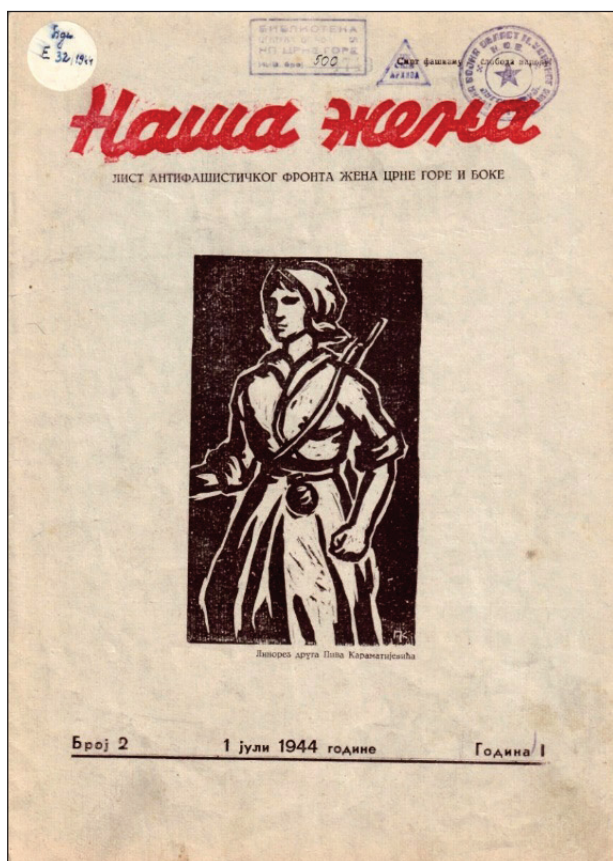
- proširi svoje ideje različitim metodama informisanja,
- prospe žar borbe na cjelokupnu teritoriju Balkana.

U oblasti prosvjećivanja ženske populacije, podizanja svijesti o pravima na viši nivo, mogućnostima zaštite žena i obavezama uključivanja u borbu protiv fašizma

zanačajnu ulogu su imali časopisi namijenjeni ženskoj populaciji. Jedan takav časopis je *Naša žena*. Teško je stvoriti predstavu o uticaju pisane riječi u vremenu nedostatka drugih medija kao što su televizija, internet platforme, you-tube kanali itd. U navedenom periodu ni radio nije bio dostupan široj populaciji, već samo manjem broju imućnijih građana, pa su se i vijesti usporeno prenosile.

Naša žena je časopis koji je štampan u Crnoj Gori u toku ratnog perioda. Uticaj časopisa na promjenu svijesti ženske populacije u Crnoj Gori je zasigurno ogroman. Obrađujući ženske teme i pitanja funkcionisanja porodice i odnosa prema djeci, pospješio je i razvoj pismenosti kod žena, djevojaka

⁵ Sve ilustracije u časopisu iz 1944. godine radene su u istom stilu. Oslikavaju gotova kamena lica žena očvrslah u borbi, čije su emocije potisnute, a lice zgrčeno od ratnog čemera.

Sl. 2. Naslovnica časopisa *Naša žena* broj 2, 1. jul 1944. godine, DACG, AOIRP, E-32/1944.

i djevojčica. U doba kada je štampan bio je *prozor u svijet* za žensku populaciju. Časopis je pozivao žene da sarađuju i šalju dopise iz života, kao i priloge o borbama protiv fašista i učešću žena u njima. Izdavači su se posebno obraćali ženama koje su živjele u okupaciji. Sa današnje pozicije, 81. godinu od završetka Drugog svjetskog rata teško je zamisliti uslove teškog siromaštva, nedostatka obrazovanja, zdravstvene ugroženosti, uz urođeni prkos i ljubav prema slobodi u kamenom moru Crne Gore. Tu luču prkosa kod ženske populacije je podsticao i ovaj časopis. Slijedi prilog o obrađivanim temama.

U broju 2, od 1. jula 1944. godine, obrađivane su teme koje opisuju stresne ratne događaje. Objavljen je i proglas pod naslovom Crnogorke i Bokeljke:

ЦРНОГОРКЕ И БОКЕЉКЕ!

»Наша жена« је лист свих жена Црне Горе и Боке. Он ће моћи вјерно да говори о вашем животу и вашој борби, ако будете сарађивале у њему.

ДРУГАРИЦЕ БОРЦИ!

Шаљите нам дописе из живота у својим јединицама. Пишите нам о борбама и подвизима, о палим другарицама, о дугим и напорним маршевима, о бризи за рањене другове, о томе шта сте научиле кроз ову борбу и о свему што испуњава ваш живот.

МАЈКЕ И СЕСТРЕ СА ОСЛОБОЂЕНЕ ТЕРИТОРИЈЕ!

Пишите о својим напорима за изградњу нове домовине. Обавјештавајте нас о раду наше организације, о томе шта сте допринијеле обрађивању земље, о свом раду у народно-ослободилачким одборима и здравственим комисијама, о прикупљеним прилозима и помоћи коју указујете нашој војсци и нашим болницама.

Нека ваши дописи буду вјерна слика наше позадине!

Sl. 3. Tekst iz časopisa Naša žena broj 2, 1. jul 1944. godine,
E-32 DACG AOIRP

Posebno su bolni prilozi o gubitku ljudskih života i potresnim svjedočenjima majki koje su u ratnim dejstvima izgubile svoju djecu. Anda Simonović je, kako piše u časopisu, došla na brdo Taraš u toku borbe sa fašističkim snagama koju su vodili bjelopavlički partizani i našla svog sina Radosava ubijenog. Majka se uzdržala od ispoljavanja emocija. Njene riječi bile su: „Samo neka je tvoja smrt srećna za crnogorsku omladinu“.⁶

I danas, dok čitamo redove pjesme „Majka na vješalima“ osjećamo dah vremena u kome su žene, pored toga što su bile dužne da daju novi život, morale žrtvovati svoj život za slobodu poroda:

„Majko,
I tvoj struk mršavi,
I tvoj lik voštani,
O konopu se klati...
I kipte
Sočne
proljećne cvasti,
Kraj tebe se,
majko namučena,

⁶ Isto, Časopis Naša žena broj 2, 1. jul 1944. godine, str. 5.

Grle
Mrtvačka glava
i
krst kukasti!.....

Majko,
Pogledaj snagom ljubavi,
Podigni glavu!
Vidjećeš,
Kroz olovnu mećavu
I juriš,

U razdanja
siva,
Tvoj sin izrasta u diva!...⁷

U potpisu ove potresne pjesme su inicijali Č.V.

Nailazimo na podatak da su radi daljeg prosvjećivanja žena organizovane škole narodnog zdravlja. Ovo svjedoči o posvećenosti temama i ciljevima kao što su „borba, rad, podučavanje drugih.“⁸ Zabilježen je i podatak da je ženskoj omladini najviše privukao pažnju sanitetski kurs. Jedna takva sanitetska obuka je održana u Kolašinskim poljima, a prisustvovalo je 60 omladinki i dva omladinca. Obuka je trajala 15 dana i obuhvatala je teoriju, praksu, vojničke vježbe. Naravno da je obuku vezanu za postupanje u slučaju raznih bolesti, sanitetske aktivnosti i prvu pomoć pratilo i političko predavanje. Zabilježeno je da su kursu prisustvovali i omladinke iz Bileće.⁹

Prikazani su i individualni doprinosi žena u borbi za slobodu. Jedan takav primjer je i izvjesna starica Stanija koja je u mjestu Podbišće u kolašinskom srezu spremala hranu za borce i organizovala prenos ranjenika. Ovo je, naravno, značilo i opasnosti od odmazde neprijateljskih vojnika nad stanovništvom. Ovakvim primjerima su se očigledno željeli ostvariti psihološki efekti, ohrabrivanje žena i motivisanje za uključenje u borbu.¹⁰ Zabilježeno je da je radila i radionica za proizvodnju odjevnih predmeta u Beranama, gdje su uglavnom radile djevojke i žene. Proizvodi šiveni u Andrijevići su poslati kao pomoć jedinicama vojske u Srbiji.¹¹

Tokom 1943. godine došlo je do promjene u dejstvima fašističkih snaga, jer je u to vrijeme sticaj okolnosti prisilio fašističku Italiju na kapitulaciju. U Crnu Goru dolazi i udarni korpus NOVJ (Narodno oslobodilačke voj-

⁷ Isto, Časopis Naša žena Fond AOIRP, E 32, 1944 Str. 8

⁸ Isto, Časopis Naša žena Fond AOIRP, E 32, 1944 Str. 7

⁹ Isto,

¹⁰ Primjedba autorke: Prema izvorima iz oblasti psihologije, hrabrost je samo jedna od vrlina.

¹¹ Isto, Naša žena, br. 2, , str. 7

ske Jugoslavije).¹² Tako su stvoreni bolji uslovi za uključivanje i ženske populacije u mrežu otpora, ali i za dalju distribuciju propagandnih časopisa. Prema istorijskim izvorima, u tom trenutku, odmah nakon kapitulacije Italije, partizanske jedinice su oslobodile oko 2/3 teritorije Crne Gore.¹³ Ova činjenica je djelovala ohrabrujuće na sve pripadnike otpora. Ciljna grupa iz koje je trebalo privući nove pripadnike otpora je bila upravo ženska populacija. Zato je značajan dio prostora u časopisu zauzimala i propaganda antifašističkog pokreta koji je pozivao žene da zauzmu svoja mjesta u borbi. Evo citata: „Na poziv naše narodne partije stotine najsvesnijih Crnogoraka (sic) ustalo je da brani svoju čast, da se bori za oslobođenje svoga naroda. Svojim učešćem u toj borbi žena je stekla i svoja prava.“¹⁴

Objavljen je i tekst o savjetovanju AFŽ u srezu Danilovgrada. U njemu se govori da je 30. oktobra 1944. godine održano savjetovanje kome je prisustvovalo više od stotinu žena iz cijele države. Razmatrana su brojna pitanja, kao i otvaranje i rad radionica za preradu vune i tečajevi za opismenjavanje – analfabeti tečajevi. Saznajemo da je postojao plan da se analfabeti tečajevi otvore pri svim sreskim opštinskim odborima AFŽ. Saznajemo da je ženska radna snaga u pozadini frontova i borbi stvarala sve što je neophodno za logistiku borcima, dopremajući hranu, odjeću itd.¹⁵ U tekstu na stranici sa priložima o tome kako se živjelo i radilo, objavljen je tekst pod naslovom „Žene“. To je priča o transformaciji života žene koja je prešla put od jedva pismene domaćice, preko aktivistkinje, ilegalke, logorašice do važne članice Narodnog odbora i aktivistkinje AFŽ-a.¹⁶

Na temu borbe za prava žena na učešće u političkom životu i prava na obrazovanje, rad i preuzimanje upravljačkih funkcija, pisano je, ali ipak ne dovoljno da bi predstavilo objektivno stanje na ovom dijelu Balkana. Tek je borba u toku Drugog svjetskog rata dala mogućnost ženi da nametne svoje pravo na adekvatno mjesto na društvenoj, političkoj sceni u Crnoj Gori, kao i pravo na adekvatnu participaciju u obrazovanju i na radnim pozicijama.¹⁷ Navedeno govori u prilog da su žene u Crnoj Gori i Podgorici bile spremne da se bore za svoja prava na način kako su to činile žene u drugim razvijenim državama.¹⁸ Borba žena tokom Drugog svjetskog rata i promjena svijesti, kao i to što su osnažene novim znanjima, uz veliku količinu hrabrosti

¹² Prekić Adnan, *Crvena ideja Crne Gore*, Matica crnogorska, Podgorica 2020, str. 63.

¹³ *Isto*, str. 63.

¹⁴ *Isto*, *Naša žena br. 2.*, str. 2

¹⁵ *Naša žena* broj 3, novembar 1944. godine, DACG, AOIRPE-32, str. 11

¹⁶ *Isto*, str 12.

¹⁷ Više o ovome Sandra Marković, *Vidljivost žena u arhivskoj građi u gradu Podgorica*; Zbornik radova Konferencija 17. Subotički arhivski dan - Vidljivost žena u arhivskoj građi, Subotica 2025, str. 44–55

¹⁸ *Isto*, str. 44.

koju su ispoljavale, uslovalo je dalju borbu za njihova prava nakon Drugog svjetskog rata.

Priče o osnaživanju žena, o promjeni svijesti, o primjerima hrabrosti i nesebičnoj borbi za slobodu zabilježene su na stranicama časopisa *Naša žena*. U tome je vrijednost časopisa koji je kratka antologija transformacije statusa žene i njene svijesti u dominantno ruralnoj sredini, sa tek sporadično razvijenom industrijom, u kojoj su žene imale tek po neku važnu ulogu kao rijetke službenice, učiteljice ili ukoliko su se bavile sanitetskim poslovima. Kroz Drugi svjetski rat, svojim rukama, umom, radom i borbom, uz veliki broj izgubljenih života, žene su se izborile za svoj status, pravo na obrazovanje i participaciju u društvenom i političkom životu. O tome koliko je ta borba bila teška, koliko je žrtava zahtijevala, svjedoče i tekstovi u časopisu *Naša žena*. Jasno je koliki je značaj ovog časopisa kao historijskog izvora, pa bi ga, shodno tome, trebalo što prije digitalizovati, kako bi bio zaštićen od propadanja i oštećenja.

Sandra MARKOVIĆ

*THE MAGAZINE NASA ZENA (OUR WOMAN) FROM 1944
AS A HISTORICAL SOURCE*

Summary

Magazines are particularly important historical sources. Magazines that talk about the lives of women are rare. One of them is *Nasa zena* (Our woman).

The inclusion of women in the fight during the Second World War in Montenegro was accompanied by the transformation of the role of women. Previously, women were in the shadow of family obligations, almost invisible on the political scene. The transformation of the role of women, the strengthening of awareness of women's rights and the process of empowering the female population is transparently shown on the pages of the magazine *Naša žena*. This magazine is kept in the Archive Department for the History of the Labor Movement in Podgorica and is an important source of information about the changing role of women in society and participation in the struggle against the fascist occupier. Considering the importance of the magazine, it is necessary to digitize it as soon as possible in order to protect it from destruction and damage.

Literatura:

- Marković Sandra, *Vidljivost žena u arhivskoj građi u gradu Podgorica*; zbornik radova Konferencija 17. Subotički arhivski dan - Vidljivost žena u arhivskoj građi, Subotica 2025.
- Vukota Vukotić, *Ilegalni rad KPJ u Nikšićkom Srezu uoči tranaestojulskog ustanka 1941. godine*, Istorijski zapisi, XCV, br 1-2/2022. Podgorica, 2022.
- Prekić Adnan, *Crvena ideja Crne Gore*, Matica crnogorska, Podgorica 2020.
- Nikolić Milica, *Ženska strana narodnooslobodilačke borbe u Crnoj Gori*, Istorijski zapisi, godina XCV, 1-2/2022; <https://istorijskizapisi.me/wp-content/uploads/2022/04/21-M-Nikolic-269-282.pdf>
- DACG, AOIRP, E-32, Časopis *Naša žena* broj 3, novembar 1944. godine;
- DACG, AOIRP, E-32/1944, Časopis *Naša žena* broj 2, 1. jul 1944. godine,